

גואל נגלה ונכסה ונגלה ונכסה ונגלה –

בין תופעת גאולה לתודעת גאולה

הרב נריה גוטל

מטוטלת הגאולה

יש התוהים ונבוכים: ממה נפשך? אם בעידן גאולה אנחנו נמצאים, כיצד זה לא הכול מודעים לכך? ואם איננו חווים עידן של גאולה, למה יש הטועים וטוענים כך?

הנה, לא פחות משחשובה תופעת הגאולה, חשובה תודעת הגאולה, מה גם שלעתים התופעה והתודעה אינן חופפות. צא ולמד: לגאולה יש שני קצוות ברורים, אך תוֹך עמום. מחד, מן המפורסמות, שכבר באותו יום שבו החריב נבוכדנצר את בית המקדש, כבר אז נולד המשיח (אגדת בראשית, סח ועוד) ולידה זו כה חדרה לתוככי המציאות הארצית, הממשית, עד שהשפיעה אפילו על בעלי-חיים (ירושלמי ברכות פ"ב ה"ד; מדרש איכה רבה א, נא; מדרש איכה זוטא, נו"ב). לאמור, גם כאשר להבות בוקעות מן המקדש הנשרף ומלחכות אותו, גם אז יש נימה של בשורה, של "שחוק" רבי עקיבא המנחם-מתנחם לנוכח שועל הפוסע על רגבי אדמת קודשי קודשים (איכה רבה ה, יח; מכות כד ע"א-ע"ב). זאת ועוד, אמונים אנחנו על מדרשם של חז"ל (בראשית רבה פה, א) הגורס כי כשם שבשעתו "שבטים היו עסוקין במכירתו של יוסף, ויוסף היה עסוק בשקו ובתעניתו, ראובן היה עסוק בשקו ובתעניתו, ויעקב היה עסוק בשקו ובתעניתו, ויהודה היה עסוק ליקח לו אשה, והקב"ה היה עוסק בורא אורו של מלך המשיח", כך גם לעתיד: "בטרם תחיל ילדה – קודם שלא נולד משעבד הראשון נולד גואל האחרון". ואולם, האם לכך ייקרא "גאולה"? ומאידך: ביאת משיח, קיבוץ נדחי ישראל, "כל יושביה עליה", שקטים ושאננים ואין מחריד – זו ודאי, ואין חולק, "גאולה".

אלה, כאמור, הקצוות, והם אכן ברורים. ואולם, מה קורה בתוֹך?

תפיסה שיטתית אצל חז"ל גורסת כי כשם שבגאולה ראשונה נהגה גישת גילוי וכיסוי, כך גם בגאולה אחרונה: "כגואל הראשון כך גואל האחרון. הגואל הראשון – זה משה – נגלה להם וחזר ונכסה מהם... אף גואל האחרון נגלה להם וחזר ונכסה מהם" (במדבר רבה יא, ב; שיר השירים רבה ב, ג; פסיקתא דרב כהנא [מנדלבוים], ה ועוד). יתירה מזו, חז"ל הוסיפו ואמרו שגם לאחר שיגיע משיח, ויזוהה (רמב"ם, הלכות מלכים, יא, ד) וייראה ויוסכם, והכול יסברו שברוך ה' כבר באו אל המנוחה ואל הנחלה, יתברר שלא היא: "עתידה מלכותו ליצד ממנו לשעה" (רות רבה ח, ו). יש להניח כי גדול יהיה השבר; במצב כזה רבים – מן הסתם – ייתפסו לפיק ברכיים, אולי אף לייאוש. ואם בכך לא די, הרי משתפרוץ מלחמה, ודאי וודאי שעלול לסור הביטחון בגאולה. אלא שאינם יודעים כי "היא עתידה לחזור לוי" (רות רבה שם) ואינם מפנימים שגם מלחמה היא "אתחלתא דגאולה" (מגילה יז ע"ב; רמב"ם, הלכות מלכים, יב, ב והשווה שם שם, ה). הוא שאמרנו: הגאולה – כהליך, חמקמקה, מתנוודדת, חולפת-עוברת עד שמתייצבת. מטוטלת הגאולה. ואחר שנמשלו ישראל ללבנה (בראשית רבה, ו; שמות רבה, טו), הרי לא ייפלא שגם בעניינה הודגש כי "אור הלבנה פעמים נכסה ופעמים נגלה" (אוצר המדרשים [אייזנשטיין] – מזלות, עמ' 281, ושם – שמואל הקטן, עמ' 544). זו דרכה של מציאות טבעית שאותה חקק בורא

בבריאתו וזו גם דרכה של גאולה: "מלמד שאין הפתח נפתח כולו כאחת, אלא אליהו ז"ל בא לעיר אחת ונעלם מחברתה ומדבר עם האיש ונעלם מחברו" (ילקוט שמעוני שיר השירים, רמז תתקפו).

גאולה בגלות וגלות בגאולה

שעות אלה של אין ושל לאו, של אור ושל צל, אלה שעות של ערבוביה, אלה שעות מבלבלות. הקושי ביותר גדול קיים כאשר לא ברור אם בשעת "גילוי" עסקינן או בשעת "כיסוי". בלבול בקריאת מציאות, בניתוח מציאות, בהפנמת מציאות, מונעים התמודדות ראויה עם מציאות. עתה שוב לא מפתיע כי בעת הזו, שלנו היום, יש המתקשים להחליט ושואלים ממה נפשך: אם אין אז מה מקום ללאו, ואם אור מה מקום לצל? וכתוצאה מכך יש המכריעים חד-משמעית בכה ויש המכריעים בחזקה בכה – ושניהם שוגים! שכן זה בדיוק טיבו וטבעו של עידן הביניים.

לאמיתו של דבר, על עניין זה כבר עמד ישעיהו הנביא, אשר השתומם על הנבוכים, על אותם שדורשים במפגיע "גאולה – עכשיו", על אותם שאומרים "אם יש צדק – יופע מיד" (ח"נ ביאליק, "על השחיטה"), על אותם שסוברים שאם אינה "עכשיו" – אינה "גאולה": "מי שמע כזאת, מי ראה כאלה? היוחל ארץ ביום אחד, אם יוולד גוי פעם אחת, כי חלה גם ילדה ציון את בניה?! האני אשביר ולא אוליד, יאמר ה' אם אני המוליד ועצרתי, אמר אלוקיך?" (ישעיהו סו, ח-ט).

נכון הוא שלנושאים מסוימים יש מקום להבחין בין מגוון המושגים הכרוכים בגאולה: ודאי אינה דומה "אתחלתא דגאולה" ל"עקבתא דמשיחא" ואין זהות בין "קץ הימים" ל"קץ מגולה", ואם כן ניתן היה, לכאורה, להחיל זאת גם בענייננו, לומר: מה ששנה מאמר חז"ל זה לא נאמר על זה וכו' וכיו"ב – ולא היא. עיון מדוקדק בסגנון שלל מאמרי חז"ל שבהקשרים אלה, אינו תואם את שהיה צפוי להיות במקרה שאכן הייתה הבחנה בהירה וחדה בין המושגים. נמצא "אתחלתא" המוסבת על שלב מתקדם למדי ונמצא לעומת זאת "קץ" המוסב על שלב ראשוני למדי. על כורחך עליך לומר שבהבחנות אלה אין די ולא המושג עיקר אלא התוכן והמהות. הוא שנאמר לעיל: קוטב העניין, ובעיקר בעידן הביניים, אינו התופעה אלא התודעה.

דורשי רשומות ודאי היו מצביעים, ובצדק, על זעירות ההבדל שבין תיבת "גולה" לתיבת "ג[א]ולה"! והרי אם דקות דקיקה כזו – סך הכל אות אחת וה"קטנה" שבהן – היא היא שמבדילה, ואם כך נקבע בלשון העברית, אותה לשון שאינה "הסכמית" אלא "קודש", הרי ודאי סימנא מילתא (וראה מהר"ל, נצח ישראל, א: "לשון גלה וגאל אותיות שניהם שוות"), ושוב אין להתפלא על המבלבלים ביניהם, על הרואים גאולה בגלות וגלות בגאולה. אלא שכנגדם יכולים אנחנו, וחייבים אנחנו, להציב מוצקות של ביטחון בהגדרת תקופתנו כתקופת גאולה.

האהבה תסמא את עינינו?

מחד, על אותם שמכחישים את המוחש ואינם רואים לנגד עיניהם שבעת גאולה, ממש וכפשוטה, עסקינן, עליהם אתה קורא, בשיבוש, את הפסוק: כי עין בעין – לא – יראו בשוב ה' ציון. מאידך, על אותם שאינם רואים את טלטלת הגאולה, את השברים, את הקשיים ואת פיתולי אמצע הדרך, אותם אשר טחו עיניהם מראות עובדות כהווייתן, הרי עליהם אתה קורא, ושוב בשיבוש, מאמר זה: האהבה שאנו אוהבים את אומתנו – כן – תסמא את עינינו מלראות את מומיה. בנקודת הזמן

שבין אורה לחשיכה עלולים להיווצר מצבי דמדומים וערפל, ולעת כזאת לא הכל רואים מיטבית. בעת כזאת נצרכים כלים הרבה יותר משוכללים, להכרעת מצב ולוודוא מציאות. מקרא שבזכריה (יג, ח) "והשלישית יִנְתָּר בה", הנדרש כך על-ידי חכמינו ז"ל: "שאיך מתיישבין בארצם אלא בגאולה שלישית. גאולה ראשונה זו גאולת מצרים, גאולה שניה זו גאולת עזרא, השלישית אין לה הפסק" (תנחומא שופטים, ט; וראה הרב אר"י שבט, צהר, כא עמ' 120-111 ואצלו ביסוסים נוספים לתפיסה ודאית זו), הוא אחד מאותם כלים, וכדוגמתו הרבה. מורי דרכנו לעת התחייה אף ביטאו זאת בבהירות. כך מרן הראי"ה זצ"ל: "מאמין הוא העם כולו שאין גלות עוד אחרי הגאולה ההולכת ומחלת לפניו, ואמונתו העמוקה הזאת היא בעצמה רז קיומו... דור צופה לישועה קרובה" (אורות התחייה, כו); כך גם תלמידו-חברו הגרי"מ חרל"פ זצ"ל (מעניני הישועה, עמ' רכז): "הדבר ברור כשמש בצהרים שחורבן שלישי לא יהיה עוד ומדינת ישראל שקמה לתחיה בל תמוט לעולם ועד", ועוד.

בשורש העניין, כשם שבדרך הגאולה – נגלה ונכסה – דומה דור אחרון לדור ראשון, כך גם בלבטים, בספקנות, בתהייה ובהרהור. הן זו היתה תשובת בעל "אור החיים" לשאלה מדוע הושמט "והבאתי" מלשונות הגאולה ומדוע עליו לא נקבע "כוס" בליל-הסדר? אין זה – מבאר רבי חיים בן עטר – אלא משום שהפרש משמעותי ביניהם: בעוד שהארבע מתייחסות לעבר, לעצם היציאה ממצרים אשר נחזית מיידית לעיניהם, הרי לשון "והבאתי" לא רק שמתייחסת לעתיד, היא מתייחסת לעתיד מותנה: בתנאי שתתקיים בכך מצוות ידיעת ה'! ואכן כמה עיקולי ופשוטי אתנו על אבהתנא עד שהגיעו אל המנוחה ואל הנחלה; כמה תהיות, ספקות, הרהורים, ערעורים ובלבולים.

סוף דבר: הבלבול הוא הוא אם כל חטא, הוא הוא ה"שורש פורה ראש ולענה", ואין שמחה כהתרת הספקות. דומה שכאן בדיוק עיקר משימתנו: הסרת מעטה וחשיפת מציאות כהווייתה. זו תקוותנו, זו אמונתנו, כי גם כאשר "החשך יכסה ארץ וערפל לאַמִּים – עליך יזרח ה' וכבודו עליך יראה" (ישעיהו ס, ב). חזקה על ליבון כזה, שכאשר ייעשה כדבעי, הרי מכאן ואילך הדרך סלולה, והיא עולה בית אל, מהרה.